

2026. 13 (4)

Asian Journal

"STEPPE PANORAMA"

ISSN 3135-8055

ISSN 3135-8055 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты 2026

© Авторлар ұжымы, 2026

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ

Женгиз Алимаз — филология ғылымдарының докторы, профессор, түрколог-ғалым, Бурса Улудаг Университетінің профессоры (Бурса қ., Түркия Республикасы)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Голден Кэти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Жаркен Айгүл Мәлікқызы - тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры (Қазақстан)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі. (Қазақстан)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы — PhD, Жошы Ұлысын зерделеу ғылыми институтының директоры (Қазақстан)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Болон ғылым академиясының корр. -мүшесі, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Томохико Уяма — PhD, Хоккайдо университетінің Славян және Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония)

Ян У. Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, Калифорния университетінің профессоры (АҚШ)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Черниенко Ирина Борисовна – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, аға ғылыми қызметкер Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының (Қазақстан)

РЕДАКТОР

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Ағзам Райымбек Рзабекұлы – Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері, магистр (Қазақстан)

Бурханов Бимурад Бадритдинұлы — магистр, Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 3135-8055 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03. 04. 2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии имени Ч. Ч. Валиханова, 2026

© Коллектив авторов, 2026

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Женгиз Алилмаз — доктор филологических наук, профессор, тюрколог-учёный, профессор Бурса Улудаг Университет (г. Бурса, Турецкая Республика)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор (Казахстан)

Алимбаев Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) – доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Жаркен Айгуль Маликовна – доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилёва. (Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч. Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан)

Кожамжарова Дарья Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального университета имени Аль Фараби. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства имени М. Ауэзова (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабитов Жаксылык Муратович - PhD, директор научного института изучения Улуса Джучи (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

Томохико Уяма — PhD, профессор Центра славяно-евразийских исследований Хоккайдского университета (Япония)

Ян Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, профессор Калифорнийского университета (США)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. (Казахстан).

Черниенко Ирина Борисовна – кандидат исторических наук, доцент, старший научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Казахстан)

РЕДАКТОР

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Агзам Райымбек Рзабекулы – магистр, сотрудник Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Казахстан)

Бурханов Бимурад Бадритдинович — магистр, научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 3135-8055 (online)

Founder and publisher: RSE on REM"Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03. 04. 2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology, 2026

© Group of authors, 2026

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Cengiz Alyılmaz — Doctor of Philological Sciences, Professor, Turkologist scholar, Professor at Bursa Uludağ University (Bursa, Republic of Türkiye).

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Member of the Mazhilis of the Parliament of the RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SC MSHE RK (Kazakhstan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ian W. Campbell — PhD, Professor at the University of California (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch. Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L. N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna — doctor of historical sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Sabitov Zhaxylyk Muratovich — PhD, Director of Research Institute for Jochi Ulus Studies (Kazakhstan)

Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Tomohiko Uyama — PhD, Professor at the Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University. (Sapporo, Japan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L. N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Chernienko Irina Borisovna — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Researcher at the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan)

EDITOR

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Agzam Raiymbek Rzabekuly – Master's degree, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

Burkhanov Bimurad Badritdinovich — Master's, researcher at Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal "Steppe Panorama"
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 3135-8055.
Vol. 13. Is. 4, pp. 1042-1059, 2026
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/3135-8055_2026_13_4_1042-1059

JAPAN'S XIX CENTURY FAMILY REGISTRATION AND POPULATION CENSUS SYSTEM FEATURES (BASED ON ARCHIVE DOCUMENTS FROM THE MEIJI PERIOD)

Olzhas B. Kuanbay^{1}, Timur A. Apendiyev²*

¹ Tokyo University of Foreign Studies (TUFS)
(183-0003, Asahicho 3 Chome-11-1, Fuchu, Tokyo, Japan)
Academic Assistant of the Institute of Foreign Affairs Faculty of Graduate School of Global Studies,
Department of Japanese Studies Program, PhD student
 <https://orcid.org/0000-0003-2079-1084> E-mail: olkube89@gmail.com
*Corresponding author

² Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28 Shevchenko Str., Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan)
PhD, Head of the Department of Historical Demography and the Assembly of the People of
Kazakhstan.
 <https://orcid.org/0000-0002-4279-3921> E-mail: timur.apendiev@mail.ru

© Ch. Ch. Valikhanov IHE, 2026.
© Kuanbay O. B., Apendiyev T. A., 2026.

Abstract. Introduction. This article examines the characteristics of Japan's nineteenth-century family registration and population registration system based on archival documents from the Meiji period. The formation of Japan's demographic policy and population census system is analyzed using archival sources dating from the IXth to the XXXVth year of the Meiji era. The administrative reforms of the Meiji era established the institutional foundations of the family registration system 戸籍 and the population registration system 戸口調査, which became key components of Japan's state demographic statistics and population administration. *Goals and objectives.* Drawing upon documents preserved in the National Archives of Japan 国立公文書館 this study aims to analyze the demographic changes of the nineteenth century, the evolution of the population census system, and the establishment of state statistical administration. It also demonstrates that the experience of Meiji Japan provides a valuable comparative model for expanding the theoretical and methodological foundations of research on the historical demographic processes of the Republic of Kazakhstan. *Materials and Methods.* The study is based on archival documents from the Japan Center for Asian Historical Records アジア歴史資料センター, the National Archives of Japan 国立公文書館, and the Archives of the National Institute for Defense Studies, Ministry of Defense of Japan 防衛省防衛研究所. Historical-comparative, source-critical, and statistical methods were employed in the analysis. *Results.* The archival materials demonstrate that during the Meiji period Japan's population census evolved from a system of administrative registration into a comprehensive mechanism of demographic monitoring. At the same time, the family registration system (戸籍) and the population

registration system 戸口調査 developed into essential instruments of state administration. *Conclusion.* The administrative and statistical reforms of the Meiji period established the institutional foundations of Japan's modern population registration system and facilitated the emergence of an effective administrative model of demographic governance and official population statistics.

Keywords: Japan, Meiji period, demography, family register, census, prefectural system, county system, birth, death, registration of family status, removal from family register

Acknowledgments. This article was prepared within the framework of implementation of the project of program-targeted financing of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, through the Ch. Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. The project is titled "Contemporary Demographic Trends in the Republic of Kazakhstan (1991–2021)" (registration number: AP22785742).

For citation: Kuanbay O. B., Apendiyev T. A. Japan's nineteenth-century family registration and population census system features (Based on archive documents from the Meiji period) // Asian Journal "Steppe Panorama". 2026. Vol. 13. No. 4. Pp. 1042–1059. (In Kaz.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_4_1042-1059

ЖАПОНИЯНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ОТБАСЫН ТІРКЕУ МЕН ХАЛЫҚТЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҮЙЕСІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (МЭЙДЖИ ДӘУІРІ АРХИВТІК ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

Олжас Бекенұлы Қуанбай^{1*}, Тимур Әкімханұлы Әпендиев²

¹ Токио шет тілдері университеті (TUFS)

(183–0003, Асахичо 3 Чоме-11–1, Фучу, Токио, Жапония)

Халықаралық қатынастар зерттеу институты академиялық ассистенті. Токио шет тілдері университеті, Жаһандық зерттеулер факультеті, Халықаралық жапонтану кафедрасы PhD докторанты.

 <https://orcid.org/0000-0003-2079-1084>. E-mail: olkub89@gmail.com

*Корреспондент-автор

² Ш. Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институты

(050010, Шевченко көшесі 28, Алматы қаласы, ҚР)

PhD. Тарихи демография және Қазақстан халқы Ассамблеясы бөлімінің меңгерушісі

 <https://orcid.org/0000-0002-4279-3921> E-mail: timur.apendiev@mail.ru

© Ш. Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2026.

© Қуанбай О. Б., Әпендиев Т. Ә. 2026.

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада Жапонияның XIX ғасырдағы отбасын тіркеу мен халықты есепке алу жүйесі ерекшеліктері Мэйджи дәуірі архивтік құжаттары негізінде зерделенеді. Жапонияның демографиялық саясаты мен халық санағы жүйесінің қалыптасуы Мэйджи дәуірінің IX-шы жылынан XXXV-ші жылдары аралығындағы архивтік деректер негізінде талданады. *Мақсаты мен міндеттері.* Жапонияның Ұлттық архиві құжаттары негізінде XIX ғ. демографиялық өзгерістер мен халық санағы эволюциясын және мемлекеттік статистика жүйесінің қалыптасуын сараптау арқылы Мэйджи дәуіріндегі Жапония тәжірибесінің ҚР демографиясын зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін кеңейтетін салыстырмалы үлгі екенін көрсету. *Материалдар мен әдістер.* Зерттеу «Азия тарихи жазбалар орталығы» ｱｼﾞｱ歴史資料センター және «Жапония Ұлттық Архиві» 国立公文書館 мен «Қорғаныс министрлігі Ұлттық қорғаныс зерттеулері институты архиві» 防衛省防衛研究所 құжаттары негізінде тарихи-салыстырмалы, деректанулық және статистикалық талдау әдістері арқылы жүргізілді. *Нәтижелер.* Архивтік деректер Мэйджи дәуірінде халық санағының әкімшілік

есептен жүйелі демографиялық мониторингке дейін жетіліп, «халық санын зерттеу» 戸口調査 мен «отбасы тіркеу» 戸籍 жүйесінің мемлекеттік басқарудың маңызды құралына айналғанын көрсетті. XIX ғ. жүргізілген әкімшілік реформалар «koseki» мен «Kokō chōsa» жүйесінің мемлекеттік статистика есебінде институционалды түрде қалыптасуына ықпал етті. *Қорытынды.* Мэйджи кезеңіндегі әкімшілік және статистикалық реформалар Жапонияда заманауи халық санағы жүйесі ретінде қалыптасуына негіз болып, демографиялық басқарудың әкімшілік моделін орнықтырды.

Түйін сөздер: Жапония, Мэйджи дәуірі, демография, отбасылық тіркеу, халық санын зерттеу, префектуралық жүйе, округтік жүйе, туу, өлім, тіркеу, тіркеуден шығару

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының «Қазақстан Республикасының демографиялық дамуының қазіргі заманғы тенденциялары (1991–2021 жж.)» тақырыбындағы бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: AP22785742).

Дәйексөз үшін: Қуанбай О. Б., Апендиев Т. Ә. Жапонияның XIX ғасырдағы отбасын тіркеу мен халықты есепке алу жүйесі ерекшеліктері (Мэйджи дәуірі архивтік құжаттары негізінде) // Asian Journal "Steppe Panorama". 2026. Т. 13. № 4. 1042–1059 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_4_1042-1059

ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ СЕМЕЙНОГО УЧЕТА И ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ В ЯПОНИИ XIX ВЕКА (НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ ЭПОХИ МЭЙДЗИ)

Олжас Бекенұлы Қуанбай^{1}, Тимур Акимханович Апендиев²*

¹ Токийский университет иностранных языков (TUFS)

(183–0003, Асахичё 3 Чёмэ-11–1, Фучу, Токио, Япония)

Академический ассистент Института международных отношений,

Факультета глобальных исследований,

PhD докторант кафедры Международных исследований Японии.

 <https://orcid.org/0000-0003-2079-1084> E-mail: olkub89@gmail.com

*Корреспондирующий автор

² Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова

(28, ул. Шевченко, Алматы, 050010, Республика Казахстан)

PhD, Институт истории и этнологии им. Ч. Ч. Валиханова

 <https://orcid.org/0000-0002-4279-3921> E-mail: timur.apendiev@mail.ru

© ИИЭ имени Ч. Ч. Валиханова, 2026.

© Қуанбай О. Б., Апендиев Т. А. 2026.

Аннотация. Введение. В статье на основе архивных документов периода Мэйдзи исследуются особенности системы семейной регистрации и учета населения Японии XIX века. Формирование демографической политики и системы переписи населения анализируется на материалах архивных источников периода с IX-го по XXXV-й год эпохи Мэйдзи. Административные реформы эпохи Мэйдзи заложили институциональные основы формирования системы семейной регистрации 戸籍 и учета населения 戸口調査, ставших ключевыми элементами государственной демографической статистики и учета населения Японии. *Цель и задачи исследования.* На основе документов Национального архива Японии проанализировать демографические изменения XIX века, эволюцию системы переписи населения и становление государственной статистики, а также показать, что опыт Японии эпохи Мэйдзи представляет собой сравнительную модель, расширяющую теоретические и методологические основы исследования исторических демографических процессов РК.

Материалы и методы. Исследование выполнено на основе документов Азиатского центра исторических архивов アジア歴史資料センター, Национального архива Японии 国立公文書館 и Архива Национального института оборонных исследований Министерства обороны Японии 防衛省防衛研究所. В работе применены историко-сравнительный, источниковедческий и статистический методы исследования. **Результаты.** Архивные материалы свидетельствуют о том, что в эпоху Мэйдзи система переписи населения эволюционировала от административного учета к комплексному демографическому мониторингу, а системы семейной регистрации 戸籍 и учета населения 戸口調査 стал важнейшим инструментом госуправления. **Результаты.** Архивные материалы свидетельствуют о том, что в эпоху Мэйдзи система переписи населения эволюционировала от административного учета к комплексному демографическому мониторингу, а системы семейной регистрации 戸籍 и учета населения 戸口調査 стали важнейшим инструментом госуправления. **Заключение.** Административные и статистические реформы периода Мэйдзи создали институциональную основу современной системы учета населения Японии и обеспечили становление эффективной административной модели демографического управления и государственной статистики населения.

Ключевые слова: Япония, эпоха Мэйдзи, демография, семейный реестр, исследование учета населения, префектурная система, уездная система, рождение, смерть, регистрация, исключение из реестра

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан РГП на ПХВ Института истории и этнологии имени Ч. Ч. Валиханова «Современные тенденции демографического развития РК (1991–2021 гг.)» (регистрационный номер: AP22785742).

Для цитирования: Куанбай О. Б., Апендиев Т. А. Особенности системы семейного учета и переписи населения в Японии XIX века (на основе архивных документов эпохи Мэйдзи) // Asian Journal "Steppe Panorama". 2026. Т. 13. № 4. С. 1042–1059. (На каз.). DOI: 10.51943/3135-8055_2026_13_4_1042-1059

Кіріспе. Бұл мақала ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының «Қазақстан Республикасының демографиялық дамуының қазіргі заманғы тенденциялары (1991–2021 жж.)» (ЖТН: AP22785742) бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру жобасы аясында дайындалды. Жоба ҚР-дағы демографиялық үдерістердің тарихи негіздерін, халықты есепке алу жүйесінің эволюциясы мен мемлекеттік демографиялық саясаттың тарихи қалыптасу ерекшеліктерін шет елдік тәжірибе тұрғысынан да кешенді зерттеуді көздейді. Осы тұрғыдан алғанда, Мэйдзи дәуіріндегі халық санағын ұйымдастыру мен демографиялық статистиканы институционалдық дамыту тетіктерін тарихи-салыстырмалы тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді.

Мақаланың ғылыми жаңалығы ретінде ҚР ғылыми айналымында бұрын-соңды болмаған Мэйджи дәуірі демографиясына қатысты Жапонияның Ұлттық Архивінің тарихи мұрағаттық құжаттарын өзара салыстыра отырып отбасылық тіркеу 戸籍, халық санын зерттеу 戸口調査, префектуралық жүйе 府県制 және округтік жүйе 郡制 реформаларының халық санағы жүйесінің эволюциясына және мемлекеттік демографиялық статистика институттарының даму кезеңдері мен бірізді жүйенің қалыптасуына ықпалын алғаш рет біртұтас контексте қарастыруында. Сондай-ақ, архивтік сандық деректерді салыстырмалы-статистикалық талдау арқылы XIX ғасырдың 1876–1898 жылдар аралығындағы Жапонияның демографиялық өзгерістері мен мемлекеттік басқару жүйесінің даму ерекшеліктері алғаш рет қазақ тілінде жүйелі түрде көрсетілді.

Тарихи деректік сандық мәліметтерді талдаумен халық санының динамикасы, әкімшілік

есепке алу жүйесінің жетілуі және демографиялық басқару механизмдерінің институционалдану ерекшеліктері айқындалды. Алынған нәтижелер халық санағы жүйесінің тарихи дамуын зерделеу арқылы тарихи-демографиялық зерттеулердің әдіснамалық базасын толықтыруға және ҚР-дағы халықты есепке алу жүйесін тарихи-салыстырмалы тұрғыдан бағалауға ғылыми негіз қалыптастырады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің дереккөздік негізін Азия тарихи жазбалар орталығы アジア歴史資料センター және Жапония Ұлттық архиві 国立公文書館 мен Қорғаныс министрлігі Ұлттық қорғаныс зерттеулері институты архиві 防衛省防衛研究所 қорларында сақталған 1876-1902 жылдардағы халық санағына қатысты ресми архивтік құжаттар құрайды. Сондай-ақ, демографиялық жүйесінің қалыптасуы мен құқықтық негіздерін қарастырған жапон ғалымдарының ғылыми еңбектері пайдаланылды. Зерттеу барысында тарихи-компаративисттік, деректанулық, тарихи-хронологиялық және статистикалық талдау әдістері қолданылды. Архивтік материалдар өзара салыстырылып, отбасылық және халық санағы жүйесінің эволюциясы, сондай-ақ Мэйджи дәуіріндегі әкімшілік реформалардың демографиялық статистиканың қалыптасуына ықпалы кешенді түрде сарапталды.

Талқылау. Зерттеу барысында пайдаланылған архивтік материалдар Мэйджи дәуіріндегі демографиялық статистикасының қалыптасу эволюциясын кезең-кезеңімен зерделеуге мүмкіндік берді. Атап айтқанда, 1876 ж. архивтік құжат отбасын тіркеу 戸籍 жүйесінің алғашқы ұйымдастырылуы мен халық санын зерттеу 戸口調査 барысында кездескен әкімшілік қиындықтар мен деректерді тексеру және біріздендіру мәселелерін көтереді. Ал отбасылық тіркеу істері халық санын зерттеу 戸籍事務 戸口調査 (1887-1889) материалдары халық санының табиғи қозғалысын туылу мен өлім 出生・死亡 көрсеткішін және әкімшілік қозғалысын 就籍・除籍 кешенді есепке алу жүйесінің қалыптасқанын дәлелдейді. Сонымен қатар, префектуралық әкімшілік, префектуралық және округтік жүйелерді енгізу 県治事務府 県制郡制実施 (1891), «Префектуралық жиналыс мүшелерінің саны туралы ережелер 府県会議 員定数規則 және ПМ муниципалдық халықты сауалнамаға тарту туралы 内務省市町村人口調査方ヲ令ス құжаттары префектуралық жүйе 府県制 мен округтік жүйе 郡制 енгізілгеннен кейін алық санын анықтау әдістерінің 人口調査方法 ел көлемінде бір жолға қойылғанын және халық санағының жергілікті басқару жүйесімен институционалдық байланысының күшейгенін көрсетеді. Бұған қоса, «Демографиялық сауалнама жүргізу әдістері қайта қаралады, ал деректер статистикалық кестелер мен статистикалық парақшалар арқылы жиналады» 人口統計ノ調査方法ヲ改メ統計表及統計小票等ヲ以テ材料ヲ徴収ス және «Халықаралық статистикалық қоғам жоспарлаған халық санағына қатысты мәселелер...» 万国統計協会ノ計画セル人口調査ニ関スル事項 құжаттары XIX ғ. соңына қарай Жапония халықаралық статистикалық стандарттарды қабылдай отырып, халық санағының әдістемесін жаңғыртуға ұмтылғанын айғақтайды.

Қарастырылған ғылыми әдебиеттер негізінен отбасылық тіркеу жүйесінің демографиялық әлеуметтік құқықтық негіздері мен азаматтық және әкімшілік қызметтің эволюциясына арналған. Мәселен, Хидэмаса Маки (Maki, 1985) өз еңбегінде «Джинцин коусэки» 壬申戸籍 жүйесінің қалыптасу тарихы мен оны енгізу барысында туындаған мәселелер қарастырылса, Ишикава Тошио (Ishikawa, 1986) отбасы санын тіркеуді 戸籍 жеке тұлғаны тіркеудің нормативтік институты ретінде салыстырмалы-құқықтық тұрғыдан талдайды. Ал Такаюки Торидзава (Torizawa, 2011) отбасы құқығы мен отбасылық тіркеу жүйесі (戸籍制度) арасындағы байланысты зерттейді. Мақалада Кубота, Абе, Ишии, Исоа, Охаши, Канбе, Кимура Ацуши, Кимура Мицуру, Шинохара, Ямазаки, Китамура, Ватанабе Сатоши, Сугитани секілді Әділет министрлігі 法務省 зерттеушілернің (Hōmushō, 2015) құрастырған «Отбасылық тіркеу жүйесі бойынша зерттеу тобының материалдары» 戸籍制度

に関する研究会資料 мен Құқықтық істер бюросы Азаматтық әкімшілік департаменті құрыстырған (Hōmukyoku Minji Gyōsei, 2026) 戸籍届出の届出地について материалдары қазіргі отбасын тіркеу рәсімдері мен басқару тетіктеріне басымдық береді. Сондай-ақ, Сакурай Адзуса (Sakurai, 2016) тіркеуден тысқары қалу 無戸籍問題 мәселесінің демографиялық статистикаға ықпалы мен қазіргі әкімшілік-нормативтік салдарын қарастырады. Мақала Мейджи дәуірі архивтік құжаттарына негізінде зерттелгендіктен басымдық ескі жапон тілінде жазылған тарихи деректік құжаттарға берілді.

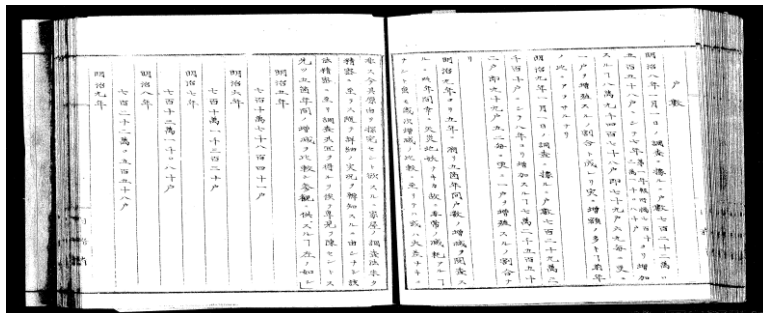
Зерттеу нәтижелері. Мейджи дәуірі демографиясына кіріспес бұрын ең алдымен «отбасы санын тіркеу» 戸籍 дегеніміз не деген сауалға ғылыми жауап бергеніміз абзал. Такаюки Торидзава отбасы санын тіркеуге 戸籍 қатысты «Жапония азаматтарының туғаннан қайтыс болғанға дейінгі жеке мәртебесін (туу, неке, өлім, туыстық және т.б.) тіркеу және нотариалды куәландыру жүйесі», - деп топшалайды (Torizawa, 2011: 53). Сакурай Адзуса 1947 жыл № 224 Заң, 49-бабының I-тармағына昭和22年法律第224号第49条第1項 сілтеме бере отырып, «отбасы санын тіркеу» 戸籍заңына сәйкес бала туылуы 14 күн ішінде тіркелуі керек деп белгіленгендігін жазады. Нәресте туылуын тіркеу кезінде жаңа туған шақалақ ата-анасының отбасылық тіркеу кітабына тіркеледі (Sakurai, 2016: 98). Ишикава Тошионың тұжырымдамасы бойынша «Мейджи дәуіріннен бері Жапонияның отбасын тіркеу жүйесі қоғамдық ашықтық қағидат бойынша әлемдегі теңдессіз мұқият тіркеу жүйесі» болып табылады (Ishikawa, 1986:13). Дегенмен, Императорлық үй туралы заңның 1947 жылғы № 3 Заң, 26-бабы, Императорлық шежіре туралы бұйрықтың 1947 жылғы № 1 Министрлер Кабинетінің бұйрығына сілтеме жасай отырып Торидзава Такаюки, Император мен оның отбасының мүшелері жапон азаматтарының отбасы тіркеуінде тіркелмейтіндігі туралы Императорлық шежіреде бекітілгендігін айрықша атап өтеді (Torizawa, 2011, 54).

Мейджи дәуірінде алғаш демографиялық үдерісті тіркеу мен бақылау «Отбасын тіркеу туралы заңы» 1871 жылы 4 сәуірде жарияланды. Хидэмаса Маки, «Жеке князьдіктерді жою және префектураларды құру туралы империялық жарлық» 70 күннен кейін, 14 шілдеде жариялануы «отбасы саны» мен «халық санын» дәл білу екенін атап өтіп (Maki, 1985: 3), бұның үлкен саяси мәселе ретінде қаралып, жаңа мемлекеттің құрылуына егжей-тегжейлі отбасы тізілімінің болуы арқылы ғана қол жеткізуге болатындығына назар аудартады. Аудандарды құруға қатысты 3-бапта: «Әдетте, аудандар префектураны немесе уезді бірнеше ауданға немесе ондаған ауданға бөлу арқылы құрылады және әрбір аудан 45 чоу немесе 78 ауылдан тұрады», - делінген. Жапонияның XIX ғасыр архивтік дерегінде「凡ソ区ヲ定ムル、曹一府一郡ヲ分テ、何区或ハ何十区トシ、其一区ヲ定ムルハ四五丁モシク七八村ヲ組合スヘシ」 деп жазылған (Maki, 1985: 4). Бұл шара князьдіктерді жойып, префектураларды құру және келесі жылы қабылданатын әскерге шақыру туралы заңның қабылдануын күту үшін қабылданған деп болжауға болады.

Жапония Ұлттық мұрағатының 1876 жылғы архивтік дерегіне сәйкес, (Мейджи дәуірі IX ж.) отбасы санын тіркеу 戸籍 және халық санағы 戸口調査 есебі жыл сайын 1 қаңтарға қарай жүргізілуі белгіленген. Бұған дейін Мейджи дәуірінің IX-шы жылындағы (1876) «Бірінші жылдық есепте» Мейджи дәуірінің VII-ші жылының (1874) 1 қаңтарындағы санақ нәтижелері белгілі болды. Алайда, аталған есепте тек 1874 ж. деректердің берілуі сол жылғы префектуралардан есептердің уақытылы ұсынылғандығын алға тартады. Ал 1875 жылғы (Мейджи VIII-жыл) санақ материалдары кешігіп түскендіктен, әрі олардың арасында ауытқулар мен сәйкессіздіктер кездесіп, қосымша тексеруді қажет ететін жағдайлар болғандықтан, оларды толық жүйелеп жариялау мүмкін болмады. Тарихи деректің екінші сол жақ бетінде: «Тек осы жылы ғана аталған екі жылдың санақ материалдары толық ретке келтіріліп, салыстырмалы қарастыру үшін ұсынылып отыр. Ал осы есепке сәйкес жариялануы тиіс болған Мейджи дәуірінің X-шы жылының (1877) 1 қаңтарындағы халық санағының нәтижелері Мемлекеттік кеңестің 太政官 №20 ресми жарлығына сәйкес тоқтатылды. Осыған орай, Мейджи дәуірінің V- IX -жылдары (1872-1876 жж.) аралығындағы бес жылдық кезең

уақытша біртұтас статистикалық кезең ретінде қарастырылып, оның нәтижелері өзара салыстыру мақсатында жинақталған», - деп атап өтіледі (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061672300, Архив нөмірі Ki00956100, Жапония Ұлттық Архиві, 1876 ж. П.2).

Архивтік құжат. №1.

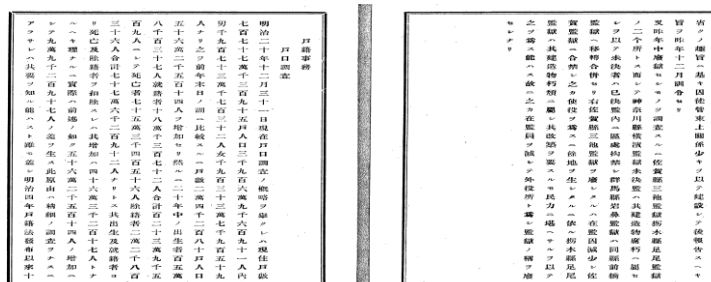
Жапония Ұлттық Архиві, Азия тарихи жазбалар орталығы, Архив шифры A07061672300, Архив нөмірі 00956100, «Отбасылық тізім» жазба материалдары, Ішкі істер министрлігі, Екінші жылдық есеп, 3-том, (Мэйджи дәуірі 9-жыл) 1876 ж.

National Archives of Japan, Japan Center for Asian Historical Records (JACAR), Archival Ref. A07061672300, Archival No.00956100, "Family Registration" (戸籍), Records Materials, Ministry of Home Affairs, Second Annual Report, Vol. 3, Meiji 9 (1876).

Архивтік құжаттың екінші бетінде 1875 жылдың 1 қаңтарында жүргізілген сауалнамаға сәйкес, отбасы саны 7 220 558 болды, бұл 1874 жылы алғаш рет тіркелген көрсеткіш 「戸数 明治八年一月一日ノ調査ニ拠ルニ戸数七百二十二万〇五百五十八戸ニシテ七年第一」 деп жазылған (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061672300, Архив нөмірі Ki00956100, Жапония Ұлттық Архиві, 1876 ж. П.3).

Жапон халқының XIX ғ. жыныстық құрылымынан нақты хабар беретін 1887 жыл 31 желтоқсанындағы «Отбасылық тіркеу істері» және «Халық санын зерттеу» 戸籍事務戸口調査 архивтік құжаты төмендегідей қызықты деректерді келтіреді: «Мэйджи дәуірі XX-шы жылдың қазіргі таңдағы отбасы саны (тұрғын үй) 7, 771395, халық саны 39, 069691, оның ішінде 19, 731732 ер адам болса, 19, 337959 әйел адам. Өткен жылдың соңында жүргізілген зерттеумен салыстырғанда, бұл 24 280 отбасы саны және халық санының 562, 514 адамға артқанын көрсетеді. Дегенмен, 1887 жылы туылғандар саны 1, 058137 адамды құраса, тіркелгендер 181, 372 адам болды, барлығы 1, 239509 адам. Жалпы 753, 456 қайтыс болған және 22, 826 адам тіркеуден шығарылғандарды есептегенде барлығы 776, 292 адам. Егер қайтыс болғандар мен тіркеуден шығарылғандар санын туылғандар мен тіркелген адамдар санынан алып тастасақ, өсім теориялық тұрғыдан 463, 217 адамды құрауы керек. Дегенмен, іс жүзінде, жоғарыда айтылғандай, бұл сан 562, 000 құрайды», - деген тың ақпарат кезігеді (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061714800, Архив нөмірі Ki 00976100, Жапония Ұлттық Архиві, 1876 ж. П.71).

Архивтік құжат. №2.

Жапония Ұлттық Архиві, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Отбасын тіркеу істері: үй шаруашылығын зерттеу», жазба материалдары, ілгерілеу жайлы есеп, Ішкі істер министрлігі, Архив шифры. A07061714800, Архив нөмірі. Ki 00976100, (Мэйджи дәуірі XX-шы жыл) 1876 ж.

National Archives of Japan, Japan Center for Asian Historical Records (JACAR), "Family Registration Affairs: Household Survey" (戸籍事務・戸口調査), Records Materials, Progress Report, Ministry of Home Affairs,

Archival Ref. No. A07061714800, Archival No. Ki-00976100, Meiji 20 (1887).

Аталған архивтік құжаттарға ғылыми сараптама жасайтын болсақ, Мэйджи үкіметінің «халық санын зерттеу» 戸口調査 мен «отбасы тіркеу» 戸籍 жүйесінің қысқа мерзім ішінде едәуір жетілгені байқалады. Жапонияның Ұлттық мұрағатының 1876 ж. құжатына сәйкес, халық санағы жыл сайын 1 қаңтардағы жағдай бойынша жүргізіліп отырғанын байқаймыз. Бұл дерек Мэйджи үкіметінің ұлттық деңгейде халық пен отбасы санын жүйелі түрде тіркеуге көшкенін және орталықтандырылған статистикалық бақылау механизмін қалыптастыруға ұмтылғанын көрсетеді. Құжаттың мазмұны санақ нәтижелерін жариялаудан гөрі, есепке алу жүйесінің әкімшілік сенімділігін қамтамасыз етуге басымдық берілгенін аңғартады.

Мэйджи дәуірінің 1875-1887 жылдары отбасы саны 550 837-ге көбейген, бұл 7,6 % өсім. Бірақ бұдан әрі орташа жылдық өсім 45,9 мың отбасын құрайды, ал жылдық өсім қарқыны 0,6 % деген сөз. Бұл халықтың тек көбеюін емес, жаңа қоныстар мен әкімшілік тіркеудің кеңеюін көрсетеді. Архив бойынша табиғи өсім 463 217 адам болуы керек еді, ал нақты өсім 562 514 адам болған. Арадағы айырмашылық 99 297 адамды құрайды. Бұл табиғи өсімнен шамамен 21,4 % артық екенін көреміз. Бұл артық өсім көші-қоннан гөрі отбасы тіркеу 戸籍 жүйесінің жетілдірілуі нәтижесінде бұрын тіркелмеген тұрғындардың есепке алынғанын көрсетеді. Жыныстық құрылым жағынан ерлер саны әйелдерден 393 773 адамға көп. Бұл жалпы халықтың шамамен 1%-на ғана тең. Мұндай аз айырмашылық санақтың жоғары дәлдікпен жүргізілгенін және халықтың жыныстық құрылымының салыстырмалы түрде тең болғанын көрсетеді. Туу саны өлімнен шамамен 40 %-ға жоғары екені байқалады. Яғни, құнды архивтік құжатқа сүйене отырып, Мэйджи дәуірінің 1880-жылдарының соңында Жапонияда тұрақты табиғи өсім сақталған деп айта аламыз.

Мэйджи дәуірінің соңына қарай халық санағының сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтерілгенін 1887 жылғы 31 желтоқсандағы «Отбасылық тіркеу істері» және халық санын зерттеу 戸籍事務 戸口調査 құжатынан ресми мәлімет бойынша бұл деректер халықтың жыныстық құрылымын нақты есепке алу жүйесінің толық қалыптасқанын дәлелдейді. Бұл архивтік құжаттар Мэйджи мемлекетінің статистикалық басқару жүйесінің елеулі эволюциясын көрсетеді. 1876 жылғы құжат негізінен санақ жүргізудің әдістемесі, деректердің дұрыстығы және әкімшілік кемшіліктерді түзету мәселелеріне көңіл бөлсе, 1887 жылғы құжат демографиялық үдерістерді табиғи қозғалыс көрсеткіштері арқылы талдауға мүмкіндік береді. Тың архивтік материал Мэйджи дәуірінде қарапайым 戸口調査 негізіндегі халық санағынан халықтың табиғи қозғалысын кешенді түрде бақылауға мүмкіндік берген заманауи 戸籍 әкімшілік жүйесіне көшу процесін нақты көрсетеді. 1876 жылғы архивте негізгі мәселе «сәйкессіздік айырмашылығы, сауалнама, қайта ретке келтіру» 謬誤差異・推問・整頓 болса, 1887 жылғы архивте мұндай сөздердің орнына «туылу, өлім, тіркеу, тіркеуден шығару» 出生・死亡・就籍・除籍 сияқты демографиялық ұғымдар берілген. Бұл статистиканың сапалық тұрғыдан жаңа кезеңге өткенін көрсетеді. Әкімшілік жүйенің эволюциясын аңғартады. 1876 жылғы есепте санақтың сенімділігі дәлелденсе, 1887 жылғы есепте мемлекет халықтың табиғи қозғалысын да бақылауға көшкен. Бұл халықты есепке алудан 戸口調査 отбасы тіркеу 戸籍

негізіндегі заманауи демографиялық мониторингке өткенін білдіреді.

Жапон архивтік құжатының 1888 жылдың 31 желтоқсанындағы жағдайы бойынша отбасын (үй шаруашылығы) тіркеу құрылымы мынандай тың ақпарат береді: «қазіргі уақытта 7 802826 отбасы (үй шаруашылығы) және 39 607234 адам тіркелген, оның ішінде 208415 ер адам және 19 598789 әйел адам. Алдыңғы жылғы зерттеумен салыстырғанда, бұл 31 431 үй және 537543 адамға, оның ішінде 276713 ер адам және 260830 әйел адамға өскенін білдіреді. Сондай-ақ, сол жылдағы туылғандар мен тіркелгендер саны 1 172729 адамды құраса, қайтыс болғандар саны 71602 адам, тіркеуден алынғандар саны 12405 адам. Ал басқа префектуралардан тіркелгендер саны 160659 адам, басқа префектураларға жіберілгендер саны 145 441 адам, басқа жерлерде тұратындар саны 494140 адам болды. басқа префектуралардан келген 1 236 000 адам тұрады» (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061722800, Архив нөмірі Ki00977100, Жапония Ұлттық Архиві, 1888 ж. П.55).

Архивтік құжаттағы назар аударарлық сөз 他府県へ送籍者 «басқа префектураларға жіберілгендер» және 他府県へ出寄留者 «басқа префектуралардағы уақытша тұрушылар» сөзі XIX ғ. соңындағы халықты есепке алу мен көші-қон және әкімшілік бақылау жүйесінің заңнамалық және әлеуметтік ерекшеліктерін айқын көрсететінін аңғарамыз. Басқа префектураларға жіберілгендер ресми тіркеудің «коусэки» 戸籍 басқа префектураға толығымен және түбегейлі ауыстырылуын көрсетеді. Бұл үрдіс кезінде азамат бұрынғы префектура тізімінен толық шығарылып «джоусэки» 除籍 жаңа префектураның жұмыс істеуші негізгі халық тізіміне «щюусэки» 就籍 тіркеледі. Яғни, заң жүзіндегі азаматтық-құқықтық мәртебенің (некеге тұру, асырап алу немесе отбасылық негізгі мекенжайды ауыстыру) тұрақты өзгерісін білдеретінін көреміз. Сонымен қатар, «басқа префектуралардағы уақытша тұрушылар» бойынша талдау жасайтын болсақ, азаматтың негізгі тіркеуі «коусэки» өз префектурасында сақталғанымен, белгілі бір уақытқа басқа префектураға уақытша қоныс аударуы «кирю» 寄留 жүзеге асады. Яғни, XIX ғ. жапонының нақты тұратын орны «генджю» 現住 мен заңды тіркелген орнының «хонсэкидің» 本籍 екіге бөлінуін көрсетеді. Демек, жұмыс істеуге, оқуға немесе мерзімді әскери қызметке жіберілгендер осы санатқа жатқызылды. XIX ғ. жапон халқының халық санатының «генджю» және «хонсэки» ретінде екі түрлі көрсеткіші арқылы демографиялық хәл-ахуалды есептегенде екі түрлі жүйені, яғни тіркеудегі халық 本籍 人口 және Империяда нақты тұратын халық 現住人口 есебін қатар жүргізгендігін білуге болады. Мейджи дәуірінде «уақытша тұрушылар» 出寄留者 көрсеткіші нақты тұратын халық пен ресми тіркелген халықтың айырмашылығын реттеп, есептеуде қайталанулардың немесе қателіктердің алдын алу үшін өте маңызды болғанын аңғарамыз. Мейджи дәуірінде ауыл шаруашылығынан өндіріске өту салдарынан ауылдық жерлерден қалаларға туған өңіріндегі (коусэки) тіркеуін жоймай, қалаларда «Щютцу кируюся» 出寄留 санатымен уақытша тұрды. Мейджи дәуірі ПМ-нің «Тіркеу заңы» 戸籍法 (1871) мен кейінгі «Уақытша тұру ережелері» 寄留例式 азаматтардың мемлекеттегі ішкі қозғалысын, салық төлеуін және әскери міндеттілігін 徴兵 қатаң бақылауда ұстау үшін осылай жіктеп отырды. Жапонияның XIX ғасырдағы тарихи құжаттарын демографиялық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан талдауда бұл екі көрсеткіш тұрақты миграция мен уақытша/мобильді миграцияны ажыратуға мүмкіндік беретін басты статистикалық дереккөз болып табылады.

Мейджи дәуірінде «нақты тұратын халық» 現住人口 ұғымына қатысты Жапонияның Әділет министрлігі тапсырмасымен төраға Кубота, комитет мүшелері Абе, Ишии, Исоа, Охаши, Канбе, Кимура Ацуши, Кимура Мицуру, Азаматтық істер І-бөлімінің бастығы Шинохара, Ямазаки, Отбасылық тізілімді жоспарлау жөніндегі қызметкері Китамура,

Ватанабе Сатоши, Заң мәселелері жөніндегі маман Сугитани дайындаған «Отбасылық тіркеу жүйесі бойынша зерттеу тобының материалдарында» 戸籍制度に関する研究会資料 Азаматтық және қылмыстық істер бюросы директорының 1899 жыл 15 қарашадағы №1986 жауабына сүйене отырып, «Орналасқан жер тек тұрғылықты жерді ғана емес, сонымен қатар тұратын жерін және уақытша тұратын жерін де қамтиды», - деген тұжырымға келеді (Hōmushō, 2015: 2).

Ішкі істер министрлігінің 1889 жылдың 31 желтоқсанындағы (Мэйджи XXII ж.) халық санағы мәліметтеріне сүйенсек, империядағы ресми тіркелген үй шаруашылықтарының саны 7, 840872 деп көрсетеді, ал халық саны 4, 072020 адамды құрайды, оның ішінде 20, 246336 ер адам болса, 19, 825684 әйел адам тіркелген. Алдыңғы жылғы (1888 ж.) зерттеумен салыстырғанда бұл 38, 046 үй шаруашылығына және халқы 464 786 адамға, оның ішінде 237, 891 ер адам және 19, 825684 әйел адамға өскенін көрсетеді. Сан 226 895-ке өсті. Сол жылы өсім 1, 299 960 туған нәресте және 38 353 тіркелген адам болды, барлығы 1, 248 263 адам. Азайған 808 680 өлім және 6 050 тіркеуден алып тастау, барлығы 814 730 болды. Туғандар мен тіркелген адамдар санынан қайтыс болғандар мен көшірулер санын алып тастағанда 433 000 шығады (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061731800, Архив нөмірі Ki00978100, Жапония Ұлттық Архиві, 1889 ж. П.81).

Жапонияның 1888 -1889 жылдары аралығындағы архивтік құжаттарды сараптама жасайтын болсақ, отбасы саны 戸数 шамамен 0,49%-ға, ал халық саны 1,17%-ға өскені байқалады. 1889 жылғы архив бойынша туу деңгейі өлім деңгейінен шамамен 50%-ға жоғары сақталғанымен, халықтың нақты өсімі табиғи өсімнен жоғары емес, керісінше оған өте жақын болғаны білінеді. Бұл алдыңғы жылдардағыдай 戸籍 жүйесіне жаппай жаңа тұрғындарды енгізу кезеңінің аяқталып, халық есебінің тұрақтанғанын көрсетеді. Халық санының өсу қарқыны үй шаруашылықтарының өсуінен шамамен 2,4 есе жоғары болған, бұл бір үй шаруашылығына шаққандағы тұрғындар санының артқанын көрсетеді. Сонымен қатар ерлер санының өсімі әйелдермен салыстырғанда біршама жоғары болғанымен, жыныстық құрылымда айтарлықтай теңгерімсіздік байқалмайды. 1889 жылғы архивте табиғи өсім оң деңгейде сақталып, нақты халық өсімі табиғи өсім көрсеткішіне жақындай түскен. Бұдан түсінетініміз «отбасы тіркеу» 戸籍 жүйесінің тұрақтанып, халық есебінің артқанын аңғартады. Архивтік құжаттың тың деректік жаңалығы «басқа префектураға тіркелу, басқа префектураға жіберу, уақытша тұрғылыққа тіркелу» 他府県ヨリ入籍, 送籍, 入寄留 және «Уақытша тіркелген жерден кету» 出寄留 көрсеткіштерінің енгізілуі префектурааралық халық қозғалысының мемлекеттік статистикада дербес есепке алына бастағанын дәлелдейді. Байқағанымыздай бір жыл ішінде уақытша келгендердің саны уақытша кеткендерден 2,5 есеге жуық көп болған. Демек, бұл үрдіс XIX ғ. соңында қалаларға және экономикалық белсенді өңірлерге халықтың шоғырлану үдерісінің күшейгенін аңғартады. Ал жұмысқа тіркелу «щюусэки» 就籍 көрсеткішінің төмендеуі «отбасы тіркеу» жүйесінің қалыптасу кезеңінен тұрақты әкімшілік бақылау кезеңіне өткенін көрсетеді.

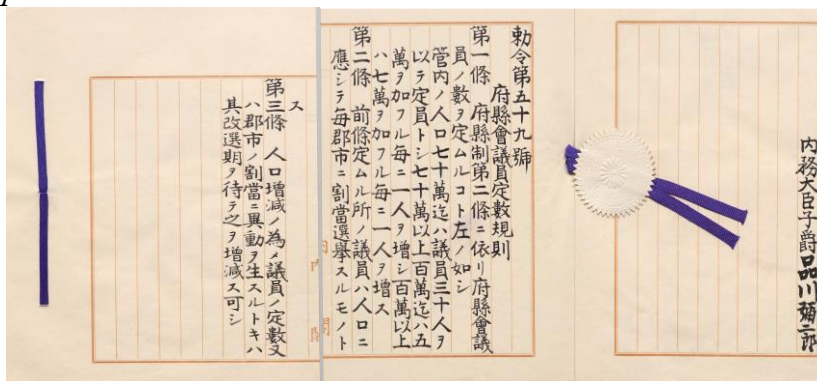
XIX ғ. 1890 ж. 30 сәуірде (Мэйджи XXIII-ші жыл) жарияланған №71-ші Императорлық жарлығы «Әкімшілік немесе сот аудандарына қатысты ережеде» 行政又ハ司法区域ニ関スル市ノ所属ノ件 былай делінеді: «Мен [Император] әкімшілік және сот аудандарына қатысты қалалардың тиесілілігі туралы мәселені мақұлдап, бекітемін. Округ негізінде қала мәртебесін алған аумақтар тиісті қаланың шекарасына бағынады. Дегенмен, Токио, Киото және Осака қалаларында әкімшілік-соттық мәртебе бұрынғыша ішкі округтердің «Ку» 区 шекаралары бойынша сақталады. Уезд құрамындағы шағын қалашықтар мен ауылдарды біріктіру арқылы қала мәртебесін алған аумақтар бұрын өзі бағынышты болған уездің «Гун» 郡 аумақтық шекарасына енгізіледі. Екі немесе одан да көп уезді қамтитын кенттер мен ауылдарды

біріктіру арқылы құрылған қалалар халық саны ең көп шоғырланған 人口ノ最モ大ナル部分 бөлігі бұрын қай уезге тиесілі болса, соның аумақтық шекарасының құрамына енеді» (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A03020067200, Архив нөмірі O.00653100, Жапония Ұлттық Архиві, 1890ж. П.3). Аталмыш «Қалалық және ауылдық жүйе» 市制・町村制 жарлығының қабылдануындағы мақсаты жаңадан құрылған қалалардың әкімшілік және соттық юрисдикциясын анықтауда ауытқулар орын алмас үшін шығарылған. Екі немесе одан да көп уезд шекарасы түйіскен жерде жаңа қала құрылғанда, оның қай сотқа/әкімшілікке бағынатынын анықтауда халық саны ең көп бөлігі 人口ノ最モ大ナル部分 басты фактор ретінде алынған. Бұл архив Мэйджи үкіметінің халық статистикасын әкімшілік-құқықтық шекараларды айқындауда тікелей қолданғанының айқын дәлелі. Токио, Киото және Осака қалаларында «арнайы қалалық жүйе» жүргендіктен, олардың ішкі округтік шекаралары бұзылмай сақталған (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A03020067200, Архив нөмірі O.00653100, Жапония Ұлттық Архиві, 1890ж. П.4).

Бір жылдан кейін 1890 ж. Ішкі істер министрлігінің 14 шілдедегі «муниципалдық халықты зерттеу әдістері туралы №3 қаулысында» Муниципалитеттердің халқы «жыл сайын желтоқсан айының соңында жүргізілген сауалнаманың ағымдағы көрсеткіштері бойынша анықталады және келесі жылы ресми газетте жарияланады», -деп жазылған (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A15112194300, Архив нөмірі Rui00534100, Жапония Ұлттық Архиві, 1890ж. П.23). Архив құжатының жалғасында 1890 жыл 14 шілдедегі ақпаратқа сәйкес муниципалдық және қалалық жүйеде тіркелген соңғы сауалнама бойынша халық саны анықталады. Дегенмен, егер муниципалитет жарияланғаннан кейін таратылса, бөлінсе, шекаралары өзгертілсе, халық келесі хабарландыру жасалғанға дейін шешім қабылданған уақытта жүргізілген сауалнама бойынша анықталадытыны айтылған (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A15112194300, Архив нөмірі Rui00534100, Жапония Ұлттық Архиві, 1890 ж. П.23).

Жапон архив деректерінде 1891 жылғы (Мэйджи XXIV ж.) «Префектуралық және округтік жүйелерді енгізу» жүйесінің II-бабында көрсетілгендей «префектуралық жиналыс мүшелерінің санын белгілеген №59 Императорлық жарлыққа сәйкес, сол жылдың маусым айындағы №10 нұсқаулық префектураларға халықты сауалнамалау әдістері және т.б. бойынша нұсқаулық берді. Сонымен қатар, округтік жүйенің 65-бабының III-тармағына және префектуралық жүйенің 75-бабының III-тармағына сәйкес, сол жылдың сәуір айындағы №2 Министрлік жарлығы және сол жылдың тамыз айындағы №12 Министрлік жарлығы округтер мен префектуралар үшін кірістер мен шығыстар бюджетінің формулаларын белгіледі. Мэйджи дәуірінің XXIV-ші жылында барлық 11 префектура алғаш рет округтік жүйені, ал 10 префектура префектуралық жүйені енгізді. Нагано префектурасында округтік жүйе 1 сәуірден бастап, ал префектуралық жүйе 1 шілдеден бастап енгізілді. Аомори, Ямагата, Акита, Фукуи және Оита префектураларында 1 сәуірден бастап округтік жүйе, ал 1 тамыздан бастап префектуралық жүйе енгізілді. Токушима және Коучи префектураларында 1 сәуірден бастап «округтік жүйе», ал 1 қыркүйектен бастап «префектуралық жүйе» енгізілді (Aja Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A07061737000, Архив нөмірі Ki00979100, Жапония Ұлттық Архиві, 1891 ж. П.21).

Архивтік құжат. №3.

№59-шы Императорлық жарлық: «Префектуралық жиналыс депутаттарының саны туралы ереже» Архив шифры A03020099100, Архив нөмірі О.- 00967100, (府県会議員定数規則).

Мэйджи дәуірі XXIV ж. (1891 ж.) 9 маусым.

Imperial Ordinance No. 59, "Regulations on the Number of Members of Prefectural Assemblies" Archival Ref. A03020099100, Archive No. O.- 00967100, (府県会議員定数規則), Meiji 24 (1891), 9 June.

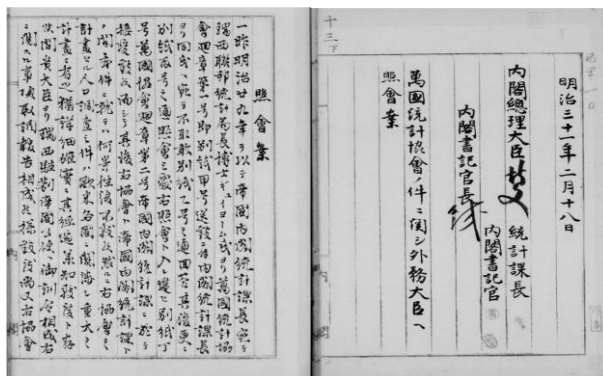
Архивтік құжаттар айғақ болғандай XIX ғасырдың соңында Жапонияда жергілікті өзін-өзі басқару органдарын қалыптастыру ісінде демографиялық фактор негізгі талапқа айналды. 1891 жылғы № 59-шы Императорлық жарлықпен бекітілген «Префектуралық жиналыс депутаттарының саны туралы ереже» 府県会議員定数規則 жергілікті өкілді органдардағы депутаттық мандаттарды халық санына пропорционалды түрде бөлудің қатаң шкаласын бекітті. Заңнаманың 1-бабына сәйкес, префектура халқының саны 700 мыңға дейін болса, квота 30 депутатпен шектелді 管内ノ人口七十万迄ハ議員三十人. Демографиялық өсімге байланысты мандат саны сатылай артты: 700 мыңнан 1 миллионға дейінгі аралықта әрбір қосымша 50 мың адамға 1 депутаттан 七十万以上百万迄ハ五万ヲ加フル毎ニ一人ヲ増シ, ал 1 миллионнан асқанда әрбір 70 мың 百万以上ハ七万ヲ加フル毎ニ一人ヲ増ス тұрғынға 1 депутаттан қосылып отырды (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A03020099100, Архив нөмірі О.- 00967100, Жапония Ұлттық Архиві, 1891ж. П.04).

Тарихи деректе көрсетілгендей «нормативтік актіде әкімшілік-аумақтық бірліктер «округтер мен қалалар» 郡市 бойынша сайлау округтерін халық тығыздығына қарай бөлу 人口ニ応シテ每郡市ニ割当選挙スル және демографиялық өзгерістер орын алған жағдайда квоталарды тек кезекті сайлау кезеңінде ғана қайта қарау 人口増減ノ為メ...其改選期ヲ待テ之ヲ増減ス可シ ережелері бекітілді. Бұл құжат Мэйджи үкіметінің халық статистикасын мемлекеттік-әкімшілік құрылымды реттеуде практикалық құрал ретінде тиімді пайдаланғанын дәлелдейді. Аталмыш құжат Император Муцухитоның 睦仁 жарлығымен және Ішкі Істер Министрі Щинагава Яджироудың 内務大臣品川彌二郎 бекітуімен ресми күшіне енген (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A03020099100, Архив нөмірі О.00967100, Жапония Ұлттық Архиві, 1891ж. П.05).

Мэйджи дәуірі Ішкі істер министрлігінің жоғарыда аталған архивтік деректеріне сәйкес, 1891 жылы «Префектуралық жүйе» 府県制 мен «округтік жүйе» 郡制 кезең-кезеңімен енгізіліп, алғаш рет 11 префектурада «округтік жүйе» 郡制, ал 10 префектурада «Префектуралық жүйе» 府県制 жүзеге асырылғанын көреміз. Архивтік құжаттарға сүйене отырып, тарихи реформалар жергілікті басқару құрылымын қайта ұйымдастырумен қатар, халықты есепке алу мен әкімшілік статистиканы біріздендіруге институционалдық негіз қалады деп толық айта аламыз. Мәселен, «Халықты зерттеу әдістері» 人口調査方法 тың әрі бірыңғай тәртіппен бекітілуі әр префектурада халық санағын бірдей әдістеме бойынша

жүргізуге мүмкіндік беріп, өңіраралық статистикалық деректердің салыстырмалылығын арттырды. Бұдан бөлек, «Кіріс пен шығыс бюджетінің құрылымы» 歳入出予算式 мен қаржылық реттеу нормаларының енгізілуі XIX ғасырдағы демографиялық статистиканың жергілікті әкімшілік жүйенің тұрақты қызметіне айналғанын көрсетеді. Яғни, Мэйджи мемлекеті бұл кезеңде халық санағын жекелеген есептік шарадан мемлекеттік басқарудың институционалдық тетігіне көтерді. Жапонияның демографиялық үрдістерді бақылау мен жүргізуде шетелдік тәжірибеге жүгінгендігін әрі Халықаралық статистикалық институтымен байланыс орнату және жаһандық халық санағы жоспарлары бойынша ақпарат алмасқандығын архивтік құжаттардан көруге болады. Мәселен, 1896 ж. 28 наурыз бен 1898 ж. 18 ақпан аралығындағы Сыртқы істер министрінің «Швейцариядағы Мемлекеттік министрге Халықаралық статистикалық қауымдастық жоспарлаған халық санағына қатысты мәселелер бойынша сауалнама есебін» алып қарастыруға болады.

Архивтік құжат. № 4.

Азия тарихи жазбалар орталығы, Швейцариядағы Жапония Императорлық министріне нұсқаулық», Жапония Ұлттық Архиві. Архив шифры A15113199000, Архив нөмірі Rui.-00811100,

(Мэйджи дәуірі XXXI-ші жыл) 1898 ж. П.13-13 артқы бет.

Japan Center for Asian Historical Records (JACAR), "Instructions to the Japanese Imperial Minister in Switzerland," Archival Ref. A15113199000, Archival No. Rui.-00811100,

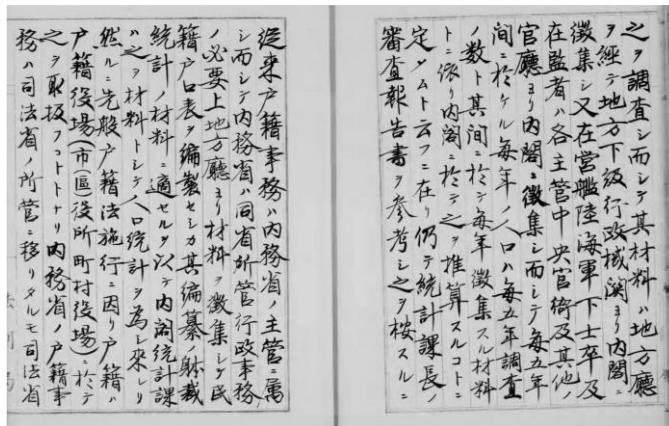
National Archives of Japan, Meiji 31 (1898), pp. 13-13 verso.

Министрлер кабинетінің хатшысы Масахиса Мотояма мен Жапония империялық статистика бөлімінің басшысы Швейцария Конфедерациясы Статистика бюросының директоры Луи Гийомға (Dr. Louis Guillaume) Мейджи архивтік дерегі 万国統計協会ノ計画セル人口調査ニ関スル事項及該協会ニ加盟ノ手續并協会ノ性質等調査報告方外務大臣ヲシテ瑞西駐劄帝国公使ニ訓令セシム көрсеткендей 18 ақпан 1898 жылғы тарихи құжатта Халықаралық статистикалық қауымдастықтың талабы бойынша сауалнама жасалған. 1896 жылы (Мэйджи XXIX ж.) Швейцария Конфедерациясы Статистика бюросының директоры Халықаралық статистикалық қауымдастықтың №1 циркулярын Жапонияның Министрлер Кабинеті жанындағы Статистика бөліміне жолдаған. Тараптар арасындағы алғашқы хат-хабар алмасудағы техникалық-бюрократиялық кедергілерге карамастан, Токио әкімшілігі Еуропа мен Америкада кеңінен қанат жайған бұл ауқымды халық санағы жобасына жоғары қызығушылық танытты. Осыған байланысты, Жапонияның Швейцариядағы елшілігі арқылы Қауымдастықтың құрылымы мен халықты есепке алу әдіснамасын егжей-тегжейлі зерттеп, ресми есеп дайындау туралы Сыртқы істер министрлігі деңгейінде тапсырма берілген (Ajiā Rekishi Shiryo Sentā, Архив шифры A15113199000, Архив нөмірі Rui00811100, Жапония Ұлттық Архиві, 1898 ж. П.13-13 к.б.). Яғни, XIX ғасырдың соңында Жапония халықаралық демографиялық стандарттарға интеграциялануға ерекше көңіл бөлгенін тарихи құжаттар растайды.

Халық санын зерттеу әдісінің қайта қаралуы жайлы 1898 жыл 8 шілде мен 1 қараша аралығында № 38-ші бюроның 1898 жыл 20 қазандағы жарлығында «статистикалық

деректердің алғашқы зерттеуі Мэйджи дәуірі XXXI-ші жылдың 31 желтоқсанында жүргізіледі. Содан кейін, әрбір бес жыл сайын деректер бухгалтерлік кітап арқылы қадағаланады. Деректерді Министрлер Кабинетіне жергілікті әкімшілік органдардан жергілікті үкімет мекемелері тарапынан жиналатындығы» жазылған (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A15113198900, Архив нөмірі Rui00811100, Жапония Ұлттық Архиві, 1898 ж. П.14).

Архивтік құжат. № 5.

Азия тарихи жазбалар орталығы, «Халық статистикасы бойынша сауалнама әдісін қайта қарау және статистикалық кестелер мен парақтардан материалдар жинау. 1898 ж. 8 шілде – 1898 ж. 1 қараша»

Архив шифры. A15113198900, Архив нөмірі. Rui00811100, Жапония Ұлттық Архиві, (Мэйджи дәуірі XXXI-ші жыл) 1898 ж. П. 14-15.

Japan Center for Asian Historical Records (JACAR), "Revision of the Population Statistics Survey Method and Collection of Data Using Statistical Tables and Enumeration Sheets," 8 July – 1 November 1898, Archival Ref. A15113198900, Archival No. Rui.-00811100, National Archives of Japan, Meiji 31 (1898), pp. 14-15.

Архивтік құжаттың жалғасында «әскери-теңіз күштерінің, армия мен флоттың сержанттары мен қатардағы сарбаздары сондай-ақ түрмеде отырғандар жайлы статистикалық деректер Министрлер Кабинетіне тиісті бақылаушы орталық үкімет және басқа да мемлекеттік мекемелер тарапынан жиналатынын байқаймыз. Әрбір бесжылдық кезеңдегі жылдық халық саны әр бес жыл сайын зерттелген адамдар санына және олардың арасындағы әр жыл сайын жиналған деректерге негізделіп есептеледі делінген. Статистика бөлімінің басшысының шолу есебіне сүйене отырып, дәстүрлі түрде отбасын тіркеу істері Ішкі істер министрлігіне тиесілі деп есептелді. Ішкі істер министрлігі өз құзыретіндегі әкімшілік істердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жергілікті басқару органдарынан материалдар жинап, азаматтық хал актілерін тіркеу арқылы отбасы үй шаруашылығы тізімі жасалды (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A15113198900, Архив нөмірі Rui00811100, Жапония Ұлттық Архиві, 1898 ж. П.15).

Жоғарыдағы архивтік құжаттарды салыстырмалы талдайтын болсақ, Мэйджи дәуірінің соңына қарай Жапонияда халық санағының уақытша әкімшілік шарадан тұрақты мемлекеттік статистикалық жүйеге өткенін көруімізге болады. 1891 жылы тұңғыш рет 11 префектураға «округтік жүйе» 郡制, ал 10 префектураға «Префектуралық жүйе» 府県制 енгізілді. Соның нәтижесінде «Халықты зерттеу әдістері» 人口調査方法 бүкіл ел бойынша біріздендіріліп, өңіраралық статистикалық мәліметтердің салыстырмалылығы артқан. Ал 1898 жылғы халық санағына назар аударсақ, алғаш рет 5 жыл сайын тұрақты санақ жүргізу қағидасы бекітіліп, аралық жылдардағы санақ нәтижелері мен жыл сайынғы әкімшілік мәліметтерді біріктіру арқылы халық саны «статистикалық бағалау» 推算 әдісімен есептелетініне көз жеткіземіз. Бұл өзгеріс Жапонияда отбасы санын тіркеу 戸籍 деректерін жай тіркеу құралы ретінде емес, демографиялық өзгерістерді үздіксіз бақылауға мүмкіндік беретін ғылыми-статистикалық жүйеге айналдырғанын көрсетеді. Демек, Мэйджи үкіметі XIX ғ. соңына қарай халық санағын

әкімшілік есептен мемлекеттік демографиялық жоспарлау құралы деңгейіне көтерді.

1898 жылғы №II Императорлық жарлық әлеуметтік-денсаулық сақтау саясатын жүргізуде демографиялық индикаторларды ресми құрал ретінде пайдаланғандығын байқауға болады. Мысалы, жарлықтың I-ші бабында мемлекеттік мектептерге дәрігерлерді міндетті түрде тағайындау бекітілгенімен, жергілікті әкімдерге халқы 5 мыңнан аз елді-мекендегі 人口五千未満ノ町立学校 және ауылдық мектептерде белгілі бір уақытқа дәрігер тағайындамауға рұқсат берілген (Ajia Rekishi Shiryō Sentā Архив шифры A03020330100, Архив нөмірі O.03241100, 1898 ж. П.03). Яғни, мемлекеттің әкімшілік және қаржылай ресурстарды бөлуде елді мекендердің халық тығыздығы мен демографиялық салмағын тікелей басшылыққа алғанын көрсетеді. Демек, ауылдық және халқы аз елді мекендерге жеңілдіктер беру институционалдық тұрғыдан халықты есепке алу 戸口調査 нәтижесінде анықталған санға сүйенді. Сонымен қатар, бұл қаулы Мэйджи дәуіріндегі балалар өлімін азайту және өсіп келе жатқан ұрпақтың санитарлық-демографиялық сапасын арттыру саясатының құрамдас бөлігі болды. Архив мәтініндегі 人口五千未満 (халқы 5 мыңнан аз) деген нақты демографиялық шектеу Мэйджи үкіметінің халық статистикасын әкімшілік-аумақтық бөліністе денсаулық сақтау мен білім беру инфрақұрылымын нормалауда негізгі критерий ретінде қолданғанын айғақтайды (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры A03020330100, Архив нөмірі O.03241100, 1898 ж. П.04).

Араға екі жыл салып № 27 жалпы құжат пен Әскер министрлігінің № 756 Күпия бөлім 機密課 құжатында әскери заңнама мен халықты есепке алу жүйесінің өзара байланысы тарихи құжаттарда айқын көрініс табады. Мысалы, Әскери министрлік 陸軍省 пен Бас штаб 參謀本部 арасындағы ресми хат-хабарларға сәйкес, «Реквизициялау істері туралы ережеге» өзгерістер енгізіліп, реквизицияланатын мүліктер мен ғимараттардың, кемелердің, сондай-ақ халықтың есептік кестелерінің 甲号表 форматы реформаланды. Аталған нормативтік түзетулерде нақты тұратын халық санының 現住人口 формуласы қайта айқындалды: жыл соңындағы ресми тіркелген халыққа 本籍人口 уақытша келгендерді 入寄留者 қосып, одан уақытша кеткендерді 出寄留者 қазармалар мен кемелердегі әскери қызметшілерді, сотталғандарды, Тайваньдағы азаматтар мен шетелдіктерді алып тастау бекітілді. Бұл реформа әскери мобилизациялық ресурстарды дәл есептеу мен бюрократиялық бақылауды жетілдіруге бағытталған (Ajia Rekishi Shiryō Sentā, Архив шифры C06083571800, Архив нөмірі M35-4-18, Соғыс министрлігі - Нидай күнделігі, 1902 ж. П.03-04).

Қазіргі таңдағы «отбасылық тіркеу» істері де Мейджи кезіндегі «1899 жыл 15 қарашадағы №1986 Азаматтық және қылмыстық істер бюросы директорының жауабы» 明治32年11月15日付け民刑第1986号民刑局長回答 мен «1952 жыл 14 қараша Азаматтық және қылмыстық істер бюросы директорының №629 жауабы» 昭和27年11月14日付け民事甲第629号民事局長回答 негізінде қабылданатынын аңғарамыз. Бұл жайлы Әділет министрлігінің «Азаматтық істер I-ші бөлім, № 1458 бір беттік жарлығында «Отбасы тізілімі туралы заңның» 25-бабы I-тармағы және 88-бабының I-тармағына сәйкес тіркелушінің тұрғылықты жері сол адамның тұрақты мекенжайы болуы міндетті емес, уақытша тұратын жерін көрсетсе де болатындығы жазылады (Hōmukuoku Minji Gyōsei, 2026: 1). Демек, аталмыш тарихи заңнамалық құжат Жапонияның демографиялық үрдісінің негізін қалаған Мейджи дәуірінің «отбасылық тіркеу істеріне» сүйеніп демографиялық үрдісті реттеуде әлі күнге дейін негізе алатын құнды заңнамалық база екенін атап өтуге болады.

Қорытынды. Жапония Ұлттық мұрағатынан XIX ғасырға тиесілі архивтік құжаттар Мэйджи үкіметінің «халық санын зерттеу» 戸口調査 мен «отбасы тіркеу» 戸籍 жүйесінің ұлттық деңгейде халық пен отбасы санын жүйелі түрде тіркеп бірізділікке көшуіне негізгі іргетас болды. Орталықтандырылған статистикалық бақылау механизмін қалыптастырған демографиялық жүйе санақ нәтижелерін жариялаудан гөрі, есепке алу жүйесінің әкімшілік сенімділігін қамтамасыз етуге басымдық бергенін аңғартады.

Мейджи дәуірінің 1875-1887 жылдары отбасы саны 7,6 % өсім көрсетіп, одан әрі орташа жылдық өсім 45,9 мың отбасын құрағаны зерттеу барысында анықталды. Демек, жылдық өсім қарқыны 0,6 % дегенді білдіреді. Зерттеу нәтижесіне орай бұл үрдіс халықтың көбеюі мен жаңа қоныстардың артып әкімшілік тіркеудің кеңеюін көрсетеді. Архив бойынша табиғи өсім 463 217 адам болуы керек еді, ал нақты өсім 562 514 адам болған. Арадағы айырмашылық 99 297 адамды құрайды. Сонда бұл табиғи өсімнен шамамен 21,4 % артық екенін білдіреді. Бұл артық өсім көші-қоннан гөрі отбасы тіркеу 戶籍 жүйесінің жетілдірілуі нәтижесінде бұрын тіркелмеген тұрғындардың жаңадан есепке алынғанын анықтайды. Жыныстық құрылым жағынан жүргізілген санақ жоғары дәлдікпен өткенін және халықтың жыныстық құрылымының салыстырмалы түрде тең болғанын көрсетеді. Зерттеу нәтижесі ұсынғандай туу саны өлімнен шамамен 40%-ға жоғары 1880 ж. соңында Жапонияда тұрақты табиғи өсім сақталғанын айғақтайды. Халық санағының сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтерілгенін 1887 жылғы 31 желтоқсандағы «Отбасылық тіркеу істері» және «Халық санын зерттеу» 戶籍事務 戸口調査 құжатынан байқаймыз.

XIX ғасыр архивтік материалдары халықтың табиғи қозғалысын кешенді түрде бақылауға мүмкіндік береді. 1876 жылғы архивте негізгі мәселе «сәйкессіздік айырмашылығы, сауалнама, қайта ретке келтіру» болса, 1887 ж. архивте мұндай терминдердің орнына «туылу, өлім, тіркеу, тіркеуден шығару» сияқты демографиялық көрсеткіштер берілген. Яғни, статистиканың сапалық тұрғыдан жаңа кезеңге өткенін аңғарамыз. 1876 жылғы есепте санақтың сенімділігі дәлелденсе, 1887 ж. есепте мемлекет халықтың табиғи қозғалысын жіті қадағалауға алғаны білінеді. Тақырыптың зерттелу аясында «Тіркеу заңы» 戶籍法 (1871) мен кейінгі «Уақытша тұру ережелері» 寄留例式 азаматтардың мемлекеттегі ішкі қозғалысын, салық төлеуін және әскери міндеттілігін қатаң бақылауда ұстау үшін осылай жіктеп отырғандығын көреміз. Жапонияның XIX ғасырдағы тарихи құжаттарын демографиялық және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан талдауда бұл екі көрсеткіш тұрақты миграция мен уақытша миграцияны ажыратуға мүмкіндік беретін басты статистикалық дереккөз деп айта аламыз. Сайлау округтерін халық тығыздығына қарай бөлу және демографиялық өзгерістер орын алған жағдайда квоталарды тек кезекті сайлау кезеңінде ғана қайта қарау ережелері Мэйджи үкіметінің халық статистикасын мемлекеттік-әкімшілік құрылымды реттеуде практикалық құрал ретінде тиімді пайдаланғанын дәлелдейді. Мэйджи үкіметінің халық статистикасын әкімшілік-аумақтық бөліністе, денсаулық сақтау мен білім беру инфрақұрылымын нормалауда негізгі критерий ретінде қолданғанын көреміз.

Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының «Қазақстан Республикасының демографиялық дамуының қазіргі заманғы тенденциялары (1991–2021 жж.)» (ЖТН: АР22785742) бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру жобасы аясына сәйкес келеді. Жапониядағы халық санағы мен демографиялық статистиканың тарихи қалыптасу тәжірибесін салыстырмалы тұрғыдан талдау ҚР-дағы тарихи демографиялық үдерістерді, халықты есепке алу жүйесінің эволюциясын және мемлекеттік саясатты зерттеудің тарихи әдіснамалық негізін кеңейтуге, әрі салыстырмалы демографиялық тарихи баламалы модель құрастыруға халықаралық зерттеулер тұрғысынан өлшеусіз үлес қосады.

Sources

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1876 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A07061672300、請求番号記00956100「戸籍」記録材料・内務省第二回年報三、国立公文書館、明治九年、1876年。

(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1887 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センター「戸籍事務 戸口調査」記録材料・功程報告・内務省Ref.A07061714800、請求番号記00976100、国立公文書館、明治二十年、1887年。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1888 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A07061722800、

請求番号記00977100「戸籍事務 戸口調査」記録材料・功程報告・内務省、国立公文書館、明治二十一年十二月三十一日、1888年12月31日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1889 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センター Ref.A07061731800、請求番号記00978100、「戸籍事務 戸口調査」記録材料・功程報告・内務省、国立公文書館、明治二十二年十二月三十一日、1889年12月31日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1890 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A03020067200、請求番号御00653100、「御署名原本・明治二十三年・勅令第七十一号・行政又ハ司法区域ニ関スル市ノ所属」国立公文書館、明治23年04月30日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1890 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A15112194300、請求番号類00534100、「内務省市町村人口調査方ヲ令ス」公文類聚・第十四編・明治二十三年・第八十八巻・民法八・戸籍・財産・契約、国立公文書館、明治23年7月14日～明治23年7月14日、1890年。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1891 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A07061737000、請求番号記00979100「県治事務 府県制郡制実施」記録材料・功程報告・内務省、国立公文書館、明治二十四年、1891年。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1891 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A03020099100、請求番号御00967100、「御署名原本・明治二十四年・勅令第五十九号・府県会議員定数規則」、国立公文書館、明治24年06月09日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A15113199000、請求番号類00811100公文類聚・第二十二編・明治三十一年・第八巻・政綱七・地方自治七（市町村制七・間切島規程）・雑載、「万国統計協会ノ計画セル人口調査ニ関スル事項及該協会ニ加盟ノ手続并協会ノ性質等調査報告方外務大臣ヲシテ瑞西駐劄帝国公使ニ訓令セシム」国立公文書館。明治三十一年二月十八日。1898年12月31日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A15113198900、請求番号類00811100、「人口統計ノ調査方法ヲ改メ統計表及統計小票等ヲ以テ材料ヲ徴収ス」公文類聚・第二十二編・明治三十一年・第八巻・政綱七・地方自治七（市町村制七・間切島規程）・雑載、国立公文書館。明治31年7月8日～明治31年11月1日。1898年7月8日～1898年11月1日(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.A03020330100、請求番号御03241100、「御署名原本・明治三十一年・勅令第二号・公立学校ニ学校医ヲ置ク」、国立公文書館、明治31年01月08日。(In Japanese)

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1902 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, アジア歴史資料センターRef.C06083571800、請求番号陸軍省-貳大日記-M35-4-18,「徴発物件表雛形中改正の件」明治35年乾「貳大日記4月」防衛省防衛研究所。(In Japanese)

Дереккөздер

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1876 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи құжаттар орталығы, Архив шифры. A07061672300, Архив нөмірі. Ki00956100, «Отбасылық тізім» жазба материалдары, Ішкі істер министрлігі, ІІ-ші жылдық есеп, ІІІ-том, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі ІХ-шы жыл) 1876 ж. П.1-2. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1887 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Отбасын тіркеу істері: үй шаруашылығын зерттеу», жазба материалдары, ілгерілеу жайлы есеп, Ішкі істер министрлігі, Архив шифры. A07061714800, Архив нөмірі. Ki00976100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XX-шы жыл) 1887 ж. П.71. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1888 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Отбасылық тіркеу істері: Үй шаруашылығын зерттеу» жазба материалдары, жұмыс барысы туралы есеп» Ішкі істер министрлігі, Архив шифры. A07061722800, Архив нөмірі. Ki00977100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XXI-ші жыл) 1888 ж. П.55. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1889 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Отбасылық тіркеу істері: Үй шаруашылығын зерттеу» жазба материалдары, жұмыс барысы туралы есеп» Ішкі істер министрлігі, Архив шифры. A07061731800, Архив нөмірі. Ki00978100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XXII-ші жыл) 1889 ж. П.81. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1890 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Ішкі істер министрлігінің муниципалдық халықты зерттеу әдістері туралы қаулысы», Ресми құжаттар жинағы, XIV-том,

Мэйджи XXIII (1890), 88-том, Азаматтық кодекс VIII, Отбасылық тізілім, мүлік, келісімшарттар», 1890 ж. 14 шілде. Архив шифры A15112194300, Архив нөмірі. Rui00534100, Жапония Ұлттық Архиві, (Мэйджи дәуірі XXIII-ші жыл) 1890 ж. П.23. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1890 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Түпнұсқа қол қойылған құжат, Мэйджи XXIII жыл (1890 ж.) 30 сәуір, Императорлық жарлық № 71, Әкімшілік немесе сот аумақтарына қатысты қалалардың аффилиациясы», Архив шифры A03020067200, Архив нөмірі O.00653100, Жапония Ұлттық Архиві, (Мэйджи дәуірі XXIII-ші жыл) 1890 ж. П.03-04. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1891 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Префектуралық әкімшілік: Префектуралық және округтік жүйелерді енгізу», Жазба материалдары, Жұмыс барысы туралы есеп, Ішкі істер министрлігі, Архив шифры. A07061737000, Архив нөмірі. Ki00979100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XXIV-ші жыл) 1891 ж. П.21. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1891 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, Мэйджи 24 (1891) жылы 9 маусымда жарияланған №59 Императорлық жарлық: «Префектуралық жиналыс депутаттарының саны туралы ереже», Архив шифры. A03020099100, Архив нөмірі O.00967100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XXIV-ші жыл) 1891 ж. П.04-05. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Халықаралық статистикалық қауымдастық жоспарлаған халық санағына, оған қосылу рәсімдеріне және қауымдастықтың сипатына қатысты мәселелерге қатысты Сыртқы істер министрі Швейцариядағы Жапония Императорлық министріне осы мәселелерді тергеп, есеп беруді тапсырады», Ресми құжаттар жинағы XXII-том, Саяси жоспар VII-том, Жергілікті басқару VII-том, Муниципалдық жүйе VII-том, Магири аралының ережелері» Архив шифры. A15113199000, Архив нөмірі. Rui 00811100, Жапония Ұлттық Архиві. (Мэйджи дәуірі XXXI-ші жыл VIII -том) 1898 ж. П.13-13 қ. б. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Халық статистикасы бойынша сауалнама әдісін қайта қарау және статистикалық кестелер мен статистикалық парақтарды пайдаланып материалдар жинау», Ресми құжаттар жинағы, XXII-том, Мэйджи XXXI (1898), VIII -том, Саяси жоспар VII-том, Жергілікті басқару VII-том, Муниципалдық жүйе VII-том, Магири аралының ережелері» Әртүрлі мәселелер, 1898 ж. 8 шілде - 1898 ж.1 қараша. Архив шифры. A15113198900, Архив нөмірі. Rui00811100, Жапония Ұлттық Архиві, (Мэйджи дәуірі XXXI-ші жыл) 1898 ж. П.14-15. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1898 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Түпнұсқа қол қойылған құжат, Мэйджи XXXI ж. 8 қаңтар, Императорлық жарлық № 2, Мемлекеттік мектептерде мектеп дәрігерлері құрылады», Архив шифры. A03020330100, Архив нөмірі. O.03241100, Жапония Ұлттық Архиві, (Мэйджи дәуірі XXXI-ші жыл) 1898 ж. П.1-6. (Жапон т.).

Ajia Rekishi Shiryō Sentā, 1902 — *Ajia Rekishi Shiryō Sentā*, Азия тарихи жазбалар орталығы, «Талап етілген заттар тізімінің үлгісін қайта қарау туралы», Мэйджи XXXV ж., «Нидай күнделігі» Архив шифры. C06083571800, Архив нөмірі. Соғыс министрлігі - Нидай күнделігі M35-4-18, Қорғаныс министрлігі, Ұлттық қорғаныс зерттеулері институты архиві, (Мэйджи дәуірі XXXV-ші жыл) 1902 ж. П.03-04. (Жапон т.).

References

Maki, 1985 — *Maki, H.* “Jinshinkoseki Shimatsu” Dōwamondai Kenkyū: Ōsaka shiritsu Daigaku Dōwamondai Kenkyushitsu Kiyō, 8-Kan. P. 1-34. (In Japan.).

Hōmushō, 2015 — *Hōmushō* “Koseki Jōhōeno Mainanbā Tekiyōno HaniKoseki Todokedeni Kansuru Ronten tō Ni Tsuite” Koseki Seido Ni Kansuru Kenkyūkai Shiryō, Heisei 27-Nen 12 Tsuki 24-Nichi. P. 1–5. (In Japan.).

Hōmukyoku Minji Gyōsei 2020 — *Hōmukyoku Minji Gyōsei*, “Hōmukyoku Minji Gyōsei Buchō-Dono Tsuchihōhōmukyoku-Chōdono Hōmushō Minjikyoku Minji Dai Ichi Kachō “Koseki Todokedeno Todokede-Chini tsuite” Hōmushō Tamikazu Dai. 1458-Gō, July 30 2020. P. 1. (In Japan.).

Torizawa, 2011 — *Torizawa*, “Torizawa Takayuki, fūfu oyobi ko no uji to koseki seido gyōsei hōmu-ka “kokuritsu Kokkaitoshokan chōsa oyobi rippō kōsa-kyoku” Tōkyō. 2011, P. 53-77. (In Japan.).

Ishikawa, 1986 — *Ishikawa* “Mibun Tōroku Seido toshitenō Koseki Koseki Seidono Hikaku Hōseiteki Kōsatsu (Jiyū to Seigi). 1986. Vol. 37. No. 5 P. 134-148. (In Japan.).

Sakurai, 2016 — *Sakurai* “Mu koseki mondai o meguru genjō to ronten rippō to chōsa” 2016.10. No. 381. P. 98-112. (In Japan.).

Әдебиеттер

Maki, 1985 — *Maki, H.* 牧英正, 「壬申戸籍始末」同和問題研究: 大阪市立大学同和問題研究室紀要、1985年、38巻、1-34頁. (Жапон т.).

Hōmushō, 2015 — *Hōmushō* 法務省「戸籍情報へのマイナンバー適用の範囲・戸籍届出に関する論点等について」『戸籍制度に関する研究会資料』平成二七年一二月二四日、1–5頁. (Жапон т.).

Hōmukyoku Minji Gyōsei, 2020 — *Hōmukyoku Minji Gyōsei* 法務局民事行政部長 殿 地方法務局長 殿 法務省民事局民事第一課長 「戸籍届出の届出地について」 法務省民一第 1 4 5 8 号、令和 8 年 6 月 3 0 日、1 頁. (Жапон т.).

Torizawa, 2011—Torizawa, 鳥澤孝之、夫婦及び子の氏と戸籍制度行政法務課 『国立国会図書館調査及び立法考査局』東京、2 0 1 1 年、5 3 - 7 7 頁. (Жапон т.).

Ishikawa, 1986 — Ishikawa, 石川利夫「身分登録制度としての戸籍 戸籍制度の比較法制的考察」自由と正義三七巻五号一九八六年 (Жапон т.).

Sakurai, 2016 — Sakurai 桜井梓紗「無戸籍問題」をめぐる現状と論点」『立法と調査』2016.10、No.381、98-112頁. (Жапон т.).

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Karimov M., Nasyrov M., Rakhmetullin E. THE LIFE OF SHAKARIM HAJI DURING THE SOVIET PERIOD: IN MEMORIES AND SOURCES	950
Sabitov Zh., Karatayev A. A. ABU SAID JANIBEK KHAN IN THE 1430S–1450S: NEW EVIDENCE FROM CHINESE SOURCES	966
Tylakhmetova A. S., Beisembayeva A. R., Tepkeev V. T. THE SOURCE BASE FOR THE STUDY OF THE LIFE AND STATE ACTIVITIES OF ABILMAMBET KHAN.....	980
Shabambayeva A. G., Abdrakhmanov B. N., Sadykova A. M. HISTORICAL DISCOURSE IN THE WORKS OF A. ZH. MASHANOV	995

HISTORY

Akhmetova G. M. THE MERCHANT CLASS AND TRADE RELATIONS OF NORTHEASTERN KAZAKHSTAN	1009
Dyusenova N. K. KAZAKH SOVIET MANAGERIAL ELITE DURING COLLECTIVIZATION IN KAZAKHSTAN	1027
Kuanbay O. B., Apendiyev T. A. JAPAN'S XIX CENTURY FAMILY REGISTRATION AND POPULATION CENSUS SYSTEM FEATURES (BASED ON ARCHIVE DOCUMENTS FROM THE MEIJI PERIOD)	1042
Mussagaliyeva A. S., Kozybayeva M. M. DISCUSSIONS ON THE ANCIENT AND MEDIEVAL HISTORY OF KAZAKHSTAN DURING THE DISCUSSION OF THE ACADEMIC PUBLICATION "HISTORY OF THE KAZAKH SSR" IN THE 1950S	1060
Nurtazina N. D. THE REVIVAL OF SUFISM IN KAZAKHSTAN: SAID KURBANALI HAZRAT ISHAN (AKHMEDOV) AND HIS LEGACY	1078
Primkulova G., Sandybaeva A., Tastanbekov M. CULT AND RITUAL STRUCTURES OF TURKESTAN: HISTORICAL AND ARCHITECTURAL ANALYSIS OF UNDERGROUND COMPLEXES (12th–19th CENTURIES).....	1100
Suleimenova D. K., Zhumabayeva A. A. THE ULUS OF JOCHI IN THE ERA OF THE BLACK DEATH.....	1117
Teleuova E. T., Sabol S. "BEYOND TERMS AND BEYOND RULES": IMPERIAL AUTHORITIES AND THE MUSLIM CLERGY OF THE STEPPE KRAI DURING THE 1910 CHOLERA EPIDEMIC.....	1128
Tretyakova M. S. THE ECONOMIC ACTIVITY OF ASHKENAZI JEWISH WOMEN IN THE STEPPE REGION AT THE TURN OF THE TWENTIETH CENTURY	1143
Wang Y., Tuleshova U. Zh. RUSSIAN COLONIZATION OF THE KAZAKH STEPPE: RUSSIAN, KAZAKH, WESTERN, AND CHINESE HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVES ON IMPERIAL EXPANSION AND COLONIAL TRANSFORMATION	1155

ANTHROPOLOGY

Ganiyeva A. S., Shulga V. A., Sakenov S. K. ARCHAEOLOGY OF TRADITIONAL KAZAKH WINTER SETTLEMENTS IN NORTHERN SARYARKA: EVIDENCE FROM THE ZHABAY WINTERING SITE.....	1175
Yergali G., Kalysh A. B. WEDDING RITUALS OF THE KAZAKHS OF CENTRAL KAZAKHSTAN: PRESERVATION OF TRADITIONS AND REGIONAL FEATURES.....	1193
Krasnobayeva N. L., Sarsembayeva G. A., Kassenova A. Zh. FEATURES OF THE POPULATION SETTLEMENT SYSTEM IN EAST KAZAKHSTAN REGION IN THE LATE XIX–XX CENTURIES: AN ETHNODEMOGRAPHIC PERSPECTIVE	1205
Khabibullin E. I., Asylguzhin R. R. ETHNOGENESIS OF THE BASHKIRS OF THE AY-YURYUZAN INTERFLUVE IN THE CONTEXT OF THE GOLDEN HORDE HERITAGE: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS.....	1227

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Каримов М., Насыров М., Рахметуллин Е. КЕҢЕСТІК ҚУДАЛАУ КЕЗЕҢІНДЕГІ ШӘКӘРІМ ҚАЖЫ ӨМІРІ: ЕСТЕЛІКТЕР МЕН ДЕРЕКТЕРДЕ	950
Сабитов Ж., Қаратаев Ә. ӘБУСАИД ЖӘНІБЕК ХАН 1430–1450 ЖЫЛДАРЫ: ҚЫТАЙ ДЕРЕК КӨЗДЕРІНДЕГІ ЖАҢА МӘЛІМЕТТЕР	966
Тылахметова А. С., Бейсембаева А. Р., Тепкеев В. Т. ӨБІЛМӘМБЕТ ХАННЫҢ ӨМІРІ МЕН МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТІН ЗЕРТТЕУ ДІН ДЕРЕКТІК НЕГІЗІ	980
Шабамбаева А. Г., Абдрахманов Б. Н., Садыкова А. М. А. Ж. МАШАНОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ТАРИХИ ДИСКУРС	995

ТАРИХ

Ахметова Г. М. СОЛТҮСТІК-ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӨПЕСТЕР МЕН САУДА БАЙЛАНЫСТАРЫ	1009
Дюсенова Н. К. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЖЫМДАСТЫРУ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚТЫҢ КЕҢЕСТІК БАСҚАРУШЫ ЭЛИТАСЫ	1027
Қуанбай О. Б., Әпендиев Т. Ә. ЖАПОНИЯНЫҢ XIX ҒАСЫРДАҒЫ ОТБАСЫН ТІРКЕУ МЕН ХАЛЫҚТЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЖҮЙЕСІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (МЭЙДЖИ ДӘУІРІ АРХИВТІК ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ)	1042
Мұсағалиева А. С., Қозыбаева М. М. 1950-ЖЫЛДАРЫ «ҚАЗАҚ КСР ТАРИХЫ» АКАДЕМИЯЛЫҚ БАСЫЛЫМЫН ДАЙЫНДАУ ЖӘНЕ ТАЛҚЫЛАУ БАРЫСЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТАРИХЫНА ҚАТЫСТЫ ПІКІРТАЛАСТАР	1060
Нұртазина Н. Д. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СОПЫЛЫҚТЫҢ ҚАЙТА ӨРЛЕУІ: САИД ҚҰРБАНӘЛІ ХАЗІРЕТ ИШАН (АХМЕДОВ) ЖӘНЕ ОНЫҢ МҰРАСЫ	1078
Примкулова Г., Сандыбаева А., Тастанбеков М. ТҮРКІСТАННЫҢ ДІНИ-ҒҰРЫПТЫҚ СӘУЛЕТ ЕСКЕРТКІШТЕРІ: XII–XIX ҒҒ. ЖЕРАСТЫ КЕШЕНДЕРІНІҢ ТАРИХИ-СӘУЛЕТТІК ТАЛДАУ	1100
Сүлейменова Д. Қ., Жумабаева Ә. Ә.	1117
Телеуова Э. Т., Сабоп С. «МЕРЗІМНЕН БҰРЫН ЖӘНЕ ЕРЕЖЕДЕН ТЫС»: 1910 ЖЫЛҒЫ ТЫРЫСҚАҚ ІНДЕТІ КЕЗІНДЕГІ ДАЛА ӨЛКЕСІНІҢ ИМПЕРИЯ БИЛГІ МЕН МҰСЫЛМАН ДІНБАСЫЛАРЫ	1128
Третьякова М. С. XIX–XX ҒАСЫРЛАР ТОҒЫСЫНДАҒЫ ДАЛАЛЫҚ АЙМАҚТАҒЫ АШКЕНАЗИ ЕВРЕЙ ӨЙЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІ	1143
Ятин Ван, Тулешова Ұ. Ж. РЕСЕЙДІҢ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫН ОТАРЛАУЫ: ИМПЕРИЯЛЫҚ ЭКСПАНСИЯ МЕН ОТАРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ	1155

АНТРОПОЛОГИЯ

Ганиева А. С., Шульга В. А., Сакенов С. Қ. СОЛТҮСТІК САРЫАРҚАДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚЫСТАУЛАРЫНЫҢ АРХЕОЛОГИЯСЫ: ЖАБАЙ ҚЫСТАУЫ МАТЕРИАЛДАРЫ НЕГІЗІНДЕГІ ЗЕРТТЕУ	1175
Ерғали Г., Қалыш А. Б. ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҮЙЛЕНУ ҒҰРЫПТАРЫ: ДӘСТҮРДІҢ САҚТАЛУЫ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	1193
Краснобаева Н. Л., Сарсембаева Г. А., Касенова А. Ж. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ XIX ҒАСЫРДЫҢ СОҢЫ – XX Ғ. ҚОНЫСТАНДЫРУ ЖҮЙЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АСПЕКТІ	1205
Хабибуллин Э. И., Асылгузин Р. Р. АЛТЫН ОРДА МҰРАСЫ КОНТЕКСТІНДЕГІ АЙ-ЮРЮЗАН ӨЗЕНАРАЛЫҚ БАШҚҰРТТАРЫНЫҢ ЭТНОГЕНЕЗІ: ПӘНАРАЛЫҚ ТАЛДАУ	1227

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Каримов М., Насыров М., Рахметуллин Е. ЖИЗНЬ ШАКАРИМА КАЖЫ В ПЕРИОД СОВЕТСКИХ РЕПРЕССИЙ: В ВОСПОМИНАНИЯХ И ИСТОЧНИКАХ	950
Сабитов Ж., Каратаев А. А. АБУ САИД ЖАНИБЕК-ХАН В 1430–1450-Х ГГ.: НОВЫЕ ДАННЫЕ КИТАЙСКИХ ИСТОЧНИКОВ	966
Тылахметова А. С., Бейсембаева А. Р., Тепкеев В. Т. ИСТОЧНИКОВАЯ БАЗА ИССЛЕДОВАНИЯ ЖИЗНИ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АБИЛМАМБЕТ-ХАНА	980
Шабамбаева А. Г., Абдрахманов Б. Н., Садыкова А. М. ИСТОРИЧЕСКИЙ ДИСКУРС В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ А.Ж. МАШАНОВА	995

ИСТОРИЯ

Ахметова Г. М. КУПЕЧЕСТВО И ТОРГОВЫЕ СВЯЗИ СЕВЕРО-ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА	1009
Дюсенова Н. К. КАЗАХСКАЯ СОВЕТСКАЯ УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ ЭЛИТА В ПЕРИОД КОЛЛЕКТИВИЗАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ	1027
Куанбай О. Б., Апендиев Т. А. ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ СЕМЕЙНОГО УЧЕТА И ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ В ЯПОНИИ XIX ВЕКА (НА ОСНОВЕ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ ЭПОХИ МЭЙДЗИ)....	1042
Мусагалиева А. С., Козыбаева М. М. ДИСКУССИИ ПО ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА В ХОДЕ ОБСУЖДЕНИЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ «ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ССР» В 1950-Х ГГ.	1060
Нургазина Н. Д. ВОЗРОЖДЕНИЕ СУФИЗМА В КАЗАХСТАНЕ: САИД КУРБАНАЛИ ХАЗРАТ ИШАН (АХМЕДОВ) И ЕГО НАСЛЕДИЕ.....	1078
Примкулова Г., Сандыбаева А., Тастанбеков М. КУЛЬТОВО-РИТУАЛЬНЫЕ СООРУЖЕНИЯ ТУРКЕСТАНА: ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНЫЙ АНАЛИЗ ПОДЗЕМНЫХ КОМПЛЕКСОВ XII–XIX ВВ. .	1100
Сулейменова Д. К., Жумабаева А. А. УЛУС ДЖУЧИ В ЭПОХУ «ЧЁРНОЙ СМЕРТИ».....	1117
Телеуова Э. Т., Сабоп С. ««ВНЕ СРОКА И ВНЕ НОРМЫ»: ИМПЕРСКАЯ ВЛАСТЬ И МУСУЛЬМАНСКОЕ ДУХОВЕНСТВО СТЕПНОГО КРАЯ В ПЕРИОД ЭПИДЕМИИ ХОЛЕРЫ 1910 ГОДА	1128
Третьякова М. С. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ АШКЕНАЗСКИХ ЕВРЕЕК В СТЕПНОМ КРАЕ НА РУБЕЖЕ XIX–XX ВВ.	1143
Ван Я., Тулешова У. Ж. РОССИЙСКАЯ КОЛОНИЗАЦИЯ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ: РОССИЙСКИЕ, КАЗАХСКИЕ, ЗАПАДНЫЕ И КИТАЙСКИЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ ИМПЕРСКОЙ ЭКСПАНСИИ И КОЛОНИАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	1155

АНТРОПОЛОГИЯ

Ганиева А. С., Шульга В. А., Сакенов С. К. АРХЕОЛОГИЯ ТРАДИЦИОННЫХ КАЗАХСКИХ ЗИМОВОК СЕВЕРНОЙ САРЫАРКИ: МАТЕРИАЛЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КЫСТАУ ЖАБАЙ.....	1175
Ергали Г., Калыш А. Б. СВАДЕБНОЙ ОБРЯДЫ КАЗАХОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА: СОХРАНЕНИЕ ТРАДИЦИЙ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ	1193
Краснобаева Н. Л., Сарсембаева Г. А., Касенова А. Ж. ОСОБЕННОСТИ СИСТЕМЫ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В КОНЦЕ XIX–XX ВВ.: ЭТНОДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ	1205
Хабибуллин Э. И., Асылгузин Р. Р. ЭТНОГЕНЕЗ БАШКИР АЙСКО-ЮРЮЗАНСКОГО МЕЖДУРЕЧЬЯ В КОНТЕКСТЕ ЗОЛОТООРДЫНСКОГО НАСЛЕДИЯ: МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫЙ АНАЛИЗ	1227

ASIAN JOURNAL "STEPPE PANORAMA"

2026. 13(4)

Бас редактор:

Қабылдинов З. Е.

Компьютерде беттеген:

Ағзам Р. Р.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш. Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш. Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй